

siyye). 646'da (1248) Tunus'ta düzenlenmiştir. Ebû Temmâm'ın tertibinde olmakla birlikte şiir parçalarının yanında kısa hikâye ve fabllerin de yer aldığı bu hacimli eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Fâtih, nr. 4079). 16. Sadreddin el-Basrî, *el-Ĥamâsetü'l-Başriyye*. Eserde medih ve fahr bir babda toplanmış, ayrıca Zevzenî'de olduğu gibi "el-Adyâf" müstakil bab olarak tertip edilmiştir. On iki bölümden meydana gelen ve 961 şaire ait 1661 kaside ve kıta ihtiva etmesiyle en hacimli hamâselerden olan eserin dik-kate değer yeniliği son bölümünde görülür (Bâbü'l-inâbe ve'z-zühd). Kitap Muhtârüddin Ahmed tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Haydarâbâd 1383/1963; Beyrut 1403/1983). 17. Muhammed b. Abdurrahman b. Abdülmeccid el-Ubeydî (ö. 702/1303'ten sonra), *el-Ĥamâsetü's-Sa'diyye (et-Tezkiretü's-Sa'diyye)*. On dört babdan oluşan mecmuanın belirgin özelliği, ilk babda görüldüğü gibi (Bâbü'l-hamâse ve'l-iftihâr) eski hamâselerde müstakil olarak geçen bazı babların birleştirilmiş olmasıdır. Başta Ebû Temmâm, Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Fâris'in eserleri olmak üzere birçok hamâse ve şiir mecmuasından derlenen kitap en hacimli hamâse olup yaklaşık 1175 şaire ait 1710 kadar kaside ve şiir parçasını ihtiva etmektedir. Eserin I. cildi Abdullah el-Cübürî tarafından *et-Tezkiretü's-Sa'diyye fi'l-es'âri'l-'Arabîyye* adıyla yayımlanmıştır (Bağdat 1391/1972).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere* (nşr. Ali Fâûr), Beyrut 1406/1986, s. 403-457; Ebû Temmâm, *el-Ĥamâsetü's-suğrâ: el-Vahşîyyât* (nşr. Abdülaziz el-Meymenî - Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1963, nâşirlerin mukaddimesi, s. 6, 10; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, IV, 23; Buhtûrî, *el-Ĥamâse* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1929, nâşirlerin mukaddimesi, s. b, c; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 74; Hâlidîyyân, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed Yûsuf), Kahire 1965, II, 363; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 88, 89, 95, 152, 190, 195; Abdullah b. Muhammed ez-Zevzenî, *Ĥamâsetü'z-zurefâ' min es'âri'l-muħdeşîn ve'l-kuḍemâ'* (nşr. M. Cebbâr el-Mu'aybid), Bağdad 1973, s. 15, nâşirlerin mukaddimesi, s. 12; A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Ĥamâseti Ebi Temmâm* (nşr. Ali el-Mufaddal Hammûdân), Beyrut 1413/1992, nâşirlerin mukaddimesi, I, 93-97; İbnü's-Şecerî, *Kitâbü'l-Ĥamâse* (nşr. Zeynelâbidîn el-Müsevî), Haydarâbâd 1345, nâşirlerin mukaddimesi, s. 2; Ebû'l-Abbâs el-Cürâvî, *el-Ĥamâsetü'l-Mağribiyye* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1411/1991, nâşirlerin mukaddimesi, I, 6-24; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebe'*, IV, 84; XIII, 53, 70, 72; XIX, 52; İbnü'l-Kıttî, *İnbâhü'r-*

ruvât, II, 244; Sadreddin el-Basrî, *el-Ĥamâsetü'l-Başriyye* (nşr. Muhtârüddin Ahmed), Beyrut 1403/1983, nâşirlerin mukaddimesi, s. 1-40; Muhammed b. Abdurrahman el-Ubeydî, *et-Tezkiretü's-Sa'diyye fi'l-es'âri'l-'Arabîyye* (nşr. Abdullah el-Cübürî), Bağdad 1391/1972, I, 41-43, nâşirlerin mukaddimesi, s. 5-23; İbnü'l-Hatîb, *el-Ĥâta*, I, 455; *Keşfü'z-zunûn*, I, 692-693; Brockelmann, *GAL*, I, 84-85, 299; *Suppl.*, I, 41, 42, 68, 70, 134, 137, 189, 204, 207, 211, 822; R. Blachère, *Histoire de la littérature arabe*, Paris 1952, I, 151-152; Ali Bedevî, *Aristûtâlis: fennü's-şif'r*, Kahire 1953, s. 96; C. Zeydan, *Âdâb*, I, 469; Zebîhullah Safâ, *Ĥamâse Serâyî der İrân*, Tahran 1343, s. 3-28; Nihad M. Çetin, *Abû Muhammad 'Abdallâh al-'Abdalakâni ve Kitâb Ĥamâsat az-Zurâfâ' min aş'âr al-Muħdaḡîn wa'l-quḍamâ' Adli Eseri* (doçentlik tezi, 1964), İÜ Ed.Fak., s. I, III, 15-20, 47; a.mlf., *ez-Zevzenî ve kitâbüh Ĥamâsetü'z-zurefâ'*, *Di-maşk* 1391/1971, s. 1-2, 10, 13-14; a.mlf., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 33-37, 83-85; Sezgin, *GAS*, IX, 257-260; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut 1393/1974, III, 102-105; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, I, 195-207, 253, 352-353, 366-367; Mücâhid Mustafa Behcet, *et-Teğyârü'l-İslâmî fi şif'r'l-'asri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*, Bağdad 1402/1982, s. 36, 365-418, 637-667; İzzâhu'l-meknûn, I, 421; Abdullah Abdürrahîm Useylân, *Ĥamâsetü Ebi Temmâm ve şurûhuḡâ*, Riyad 1403/1983, s. 5, 25-26, 33-34, 35, 48-54; Âgâ Büzürg-i Tahranî, *ez-Zerî'a ilâ teşâni fi's-Şfa*, Beyrut 1983, VII, 85-95; Seyyid Muhammed Dîb, *Şif'ru'l-hamâse fi'l-'asri'l-'Abbâsiyyi's-sânî*, Kahire 1404/1984, s. 3-7, 8, 16, 80-153, 169-278; Abdülâtîf Hamza, *Edebü'l-ḡurûbi's-Şalîbiyye*, Kahire 1984, s. 58-79, 81-82, 94-103, 111-172; M. Said İsbir - Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil*, Beyrut 1985, s. 549-550, 1191-1193; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mücez fi'l-edebi'l-'Arabî ve târiḡih*, Beyrut 1985, II, 442-443; Mişâl Âsî - Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-luġa ve'l-edeb*, Beyrut 1987, II, 746; Abdullah Necîb Muhammed, *Dirâsât fi'l-edebi's-Sevâhîlî*, Kahire 1987, s. 125-132; Yahyâ el-Cübürî, *eş-Şif'rü'l-câhîlî*, Beyrut 1407/1987, s. 293-310; Hüseyin M. Nakşe, *Ĥamâsetü Ebi Temmâm ve şurûhuḡâ*, Kahire 1987, s. 42, 86-89, 95-116, 202-208, 219-223; Ahmed el-İskenderî v.dğr., *el-Mufaşşal fi târiḡih'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1414/1994, s. 140, 169; G. Wiet, "Les traducteurs arabes et la poésie grecque", *MUSJ*, XXXVIII/16 (1962), s. 361-368; D. S. Margoliouth, "Buhtûrî", *IA*, II, 776; H. Ritter, "Ebû Temmâm", a.e., IV, 56; a.mlf., "Abû Tam-mâm", *EP* (Fr.), I, 159; "Ĥamâse", *IA*, V/1, s. 178; Ch. Pellat, "al-Buhtûrî", *EP* (Fr.), I, 1330; a.mlf., "Ĥamâsa", a.e., III, 113-114; a.mlf., "al-Khâlidîyyân", a.e., IV, 969; H. Fleisch, "İbn Fâris", a.e., III, 787; F. de la Granja, "İbn al-Şadjarî al-Baġhdâdî", a.e., III, 959; J. Knap-pert, "Ĥamâsa", *EP* *Suppl.* (Fr.), s. 351-352; İsmâil Hakkı Sezer, "A'lem eş-Şentemerî", *DİA*, II, 363; Züfîkar Tüccar, "Buhtûrî", a.e., VI, 383; Kâzım Yetiş, "Destan", a.e., IX, 202; Hulû-sî Kılıç, "Destan", a.e., IX, 208; Hüseyin Elmali, "Ebû Temmâm", a.e., X, 242; Mehmet Ali Kap-par, "Eyyâmü'l-'Arab", a.e., XII, 14-16; İsmail Durmuş, "Fahr", a.e., XII, 79.

İSMAİL DURMUŞ

el-HAMÂSE

(الحماسة)

Ebû Temmâm

(ö. 231/846)

tarafından derlenen

eski Arap şiiri antolojisi.

Müellifine büyük şöhret kazandıran eser *el-Ĥamâsetü'l-kübrâ* ve *Dîvânü'l-Ĥamâse* adlarıyla da anılır. İlk babı yiğitlik, kahramanlık (hamâse) şiirlerini içeren esere bu adın verilmesi, bu duyguların Araplar'ın hayatında önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Abdullah Abdürrahim Useylân, s. 240). *el-Ĥamâse*, Arap edebiyatında konularına göre düzenlenmiş seçme şiirler ihtiva eden eserlerin *el-Mu'allaqât*, *el-Mufaḡḡaliyyât* ve *el-Aşma'ıyyât*'tan sonra dördüncüsüdür.

Ebû Temmâm bu eserini, 220 (835) yılı civarında Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'i ziyaretinden dönüşünde Hemedan'da yazmıştır. Hemedan'a geldiğinde Ebû'l-Vefâ İbn Seleme'nin misafiri olan müellif, bu sırada kar yüzünden yollar kapanınca kışı orada geçirmek mecburiyetinde kalır. Bu duruma çok sevinen Ebû'l-Vefâ kendisine izzet ve ikramda bulunarak zengin kütüphanesini ona tahsis eder. Ebû Temmâm kütüphaneye kapanarak seçme şiirlerden meydana gelen beş kitap telif eder. Bunların en meşhuru olan *el-Ĥamâse*, o yıl aşırı derecede yağın karın Arap edebiyatına bir hediyesi olarak kabul edilmektedir (*DİA*, X, 241).

Eserin nüshası bir süre Ebû'l-Vefâ'nın ailesinde (âl-i Seleme) kalmış ve her nedense kimseye gösterilmemiştir. Ancak aile maddî sıkıntıya düşünce Ebû'l-Avâzil adında Dîneverli bir kişinin *el-Ĥamâse*'yi bu aileden alıp İsfahan'a götürdüğü, orada bulunan ediplerin esere büyük rağbet gösterdiği ve aynı tarzda yazılmış diğer eserlerin ikinci planda kaldığı rivayet edilir.

Ebû Temmâm, eski Arap şiirinin en önemli kaynaklarından sayılan bu eserinde şiirleri konularına göre on grup halinde tasnif etmiş (Çetin, s. 83-84) ve eseri on baba ayırmıştır: 1. Hamâse (yiğitlik, kahramanlık şiirleri). 2. Merâsî (mersiyeler, ağıtlar). 3. Edeb (olgün insan tipinin özelliklerini terennüm eden şiirler). 4. Nesîb (sevgilinin hâtırasını ve ayrılık acısını anlatan şiirler). 5. Hicâ (hicviyeler). 6. Medîh ve adyâf (övgü ve misafir-

perverlik şiirleri). 7. Sıfât (tasvirler). 8. Siyer ve nûâs (hayatı ve yaşlılık dönemini konu alan şiirler). 9. Mûlah (hoş ve latif sözler, latifeler). 10. Mezemmetü'n-nisâ (kadınların yerilmesiyle ilgili şiirler).

el-Hamâse, Câhiliye döneminden Abbâsîler devrine kadar çoğu 640, 650 yıllarından önce yaşamış 465 şaire ait 900'e yakın şiir ihtiva etmektedir (a.g.e., s. 33). Bunların ekserisi kıtalar ve uzun sayılmayan kasideler şeklinde olup recezlere az yer verilmiştir. Bazan uzun bir şiirin çeşitli parçaları ifade ettikleri fikirlere göre ayrı ayrı bablara konulmuştur. Eserde yeni (muhtes) şairlere az yer verilmiş, tanınmayan şairlerden de bazı parçalar alınmıştır. Şiirler genel olarak, "Filân şair şöyle dedi" tarzında şiirlerin adıyla verilir. Bazan da, "Bir başkası şöyle dedi"; "Filân kabileden biri şöyle söyledi"; "Falan kabileden bir kadın şöyle dedi"; "Bir Arap şöyle söyledi" şeklinde kaydedilir. Bu durum, Ebû Temmâm'ın şiir seçiminde şairin kimliğinden ziyade şiirdeki mükemmelliğe önem verdiğini göstermektedir. Bu sebeple müellifin bazan sadece güzel bir beyitle yetindiği de görülür.

el-Hamâse, gerek Arap şiir tarihinin en önemli kaynaklarından biri olması, gerekse mümtaz bir sanatkarın zevk süzgecinden geçerek derlenmesi itibarıyla açtığı çığırın ilk mükemmel örneği kabul edilmiştir. Kendisinden sonra Buhtürî, Abdullah b. Muhammed ez-Zevzenî, A'lem eş-Şentemerî, İbnü's-Şecerî, Şümeym el-Hillî, Ebû'l-Haccâc el-Beyyâsî ve Sadred-din el-Basrî gibi müellifler tarafından aynı adla eserler yazılmış, ancak hiçbirinin onunkadar meşhur olamamıştır. *el-Hamâse* neredeyse yazarının şairliğini de ikinci planda bırakmıştır. Nitekim Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Temmâm'ın şiir seçimindeki başarısının şairliğinden daha üstün olduğunu söylemiş, onun bu görüşü şiir münekkikleri tarafından da benimsenmiştir. Ebû Ali el-Merzûkî ise Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'ye aldığı şiirlerde kendi edebî zevkine ve şairlik kudretine göre bazı kelime değişiklikleri yaptığını söylemiş, çağdaş münekkitlerden Nâsırüddin el-Esed de eserin eski şiirin otantik kaynakları arasında sayılamayacağını iddia etmiştir (Abdullah Abdürrahîm Useylân, s. 41-42).

Ellye yakın âlim *el-Hamâse* üzerinde çalışmış, otuzdan fazla müellifin yazdığı şerhlerden bir kısmı lugat ve gramer meselelerini incelerken, yirmi bir (*Keşfü'z-*

zunûn, I, 691-692) veya otuz dört (Âmilî, IV, 510-512) şerh de ahbâr ve meânî özellikleri üzerinde durmuştur (Hüseyn M. Nakşe, s. 229). Ancak bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Brockelmann çeşitli kütüphanelerde bulunan on üç şerhin yazma nüshalarını verir (*GAL* [Ar.], I, 78-79). *el-Hamâse*'nin en meşhur şerhleri Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 335/946), Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû'l-Hasan Ali b. Hâris el-Biyârî, Âmidî, İbn Cinnî, Ebû Hilâl el-Askerî, Muhammed b. Âdem el-Herevî, Ebû Ali el-Merzûkî, Ebû'l-Alâ el-Maarî, İbn Sîde, A'lem eş-Şentemerî, Hatîb et-Tebrîzî, Şümeym el-Hillî ve Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) yazdıkları şerhlerdir (Abdullah Abdürrahîm Useylân, s. 55-238).

el-Hamâse ilk olarak G. Wilhelm Freytag tarafından Hatîb et-Tebrîzî şerhiyle birlikte yayımlanmış (Bonn 1828), eser daha sonra da birçok defa basılmış (Kalküta 1856; Bulak 1286, 1290, 1296; Kahire 1322, 1331, 1335; Leknev 1293; Bombay 1299; nşr. A. Krymski, Moskova 1912; İstanbul 1914), M. Abdülmün'im el-Hafâcî (I-II, Kahire 1955), Abdülmün'im Ahmed Sâlih (Bağdad 1980) ve Abdullah Abdürrahîm Useylân (Riyad 1401/1981) tarafından tenkitli neşirleri yapılmıştır.

Bağdat Büveyhî kâtibi Ebû Sa'd Ali b. Muhammed en-Neyremânî (ö. 414/1023) tarafından Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve için *el-Mensûrû'l-Bahâ'*i adıyla nesre çevrilen *el-Hamâse* Latince (trc. G. W. Freytag, I-II, Bonn 1847-1851) ve Almanca (trc. F. Rückert, I-II, Stuttgart 1846) gibi bazı Batı dillerine tercüme edilmiş, Melikşah döneminde Muzaffer b. Ahmed el-İsfahânî eseri beyit beyit taklit ederek bir divan ortaya koymuştur. Ebû Temmâm'ın aynı tarzda *el-Hamâsetü's-suğrâ* (*el-Vahşiyât*) adlı bir eseri daha vardır (*DİA*, X, 242).

Abdullah Abdürrahîm Useylân ile Hüseyn Muhammed Nakşe *Hamâsetü Ebî Temmâm ve şürûhuhâ* adlı birer kitap yazmış (bk. bibl.), günümüze kadar gelen ve gelmeyen şerhler hakkında bilgi vermişlerdir. Bu konuda yapılmış müstakil çalışmalar arasında Ali Necdî Nâsîf'ın *Dirâse fî Hamâseti Ebî Temmâm* adlı eseriyle (Kahire 1955) Osman Ali Cum'a tarafından yapılmış *Nizâmü'l-cümle fî şî'ri'l-hamâse min Hamâseti Ebî Temmâm* adlı bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadı (Külliyetü'l-lugati'l-Arabiyye, Câmîatü Ümmi'l-kurâ, Mekke 1406/1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse* (nşr. Abdülmün'im Ahmed Sâlih), Bağdad 1980, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. 5-19; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 318; Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbârü's-şu'arâ'i'l-muḥaddîşin*, Beyrut 1401/1982, s. 212; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Meynard), VII, 151; Ebû'l-Alâ el-Maarî, *Şerhu Divâni Hamâseti Ebî Temmâm* (nşr. Hüseyn M. Nakşe), Beyrut 1411/1991, I-II, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, 7-39; Âmilî, *el-Keşkül* (nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire, ts. (Dâru İhyâ'i'l-kütüb-i'l-Arabiyye), IV, 510-512; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 264; *Keşfü'z-zunûn*, I, 691-692; Serkîs, *Mu'cem*, I, 297; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 32-35, 83-84; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve devâvin*, Beyrut 1978, s. 214-219; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 266-268; Mücâhid Mustafa Behcet, *et-Teyyârü'l-İslâmî fî şî'ri'l-aşri'l-Abbâsiyyi'l-evvel*, Bağdad 1402/1982, s. 644-645; Abdullah Abdürrahîm Useylân, *Hamâsetü Ebî Temmâm ve şürûhuhâ*, Riyad 1403/1983; *A'yânü's-Şi'a*, IV, 510-512; Brockelmann, *GAL* (Ar.), I, 77-80; Sezgin, *GAS* (Ar.), II/1, s. 106-117; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 264-266; Hüseyn M. Nakşe, *Hamâsetü Ebî Temmâm ve şürûhuhâ*, Kahire 1987; S. P. Stetkevych, *Abû Tammâm in the Poetics of the 'Abbasid Age*, Leiden 1991, s. 257-290; G. W. Freytag, "Hamâsa", *JA*, VIII (1826), s. 52-64; Biyârî, "Şarh al-Hamâsa", *ŞM*, II (1958), s. 91-94; F. Klein-Franke, "The Hamâsa of Abû Tammâm", *JAL*, II (1971), s. 13-39; III (1972), s. 142-156; Ch. Pellat, "Hamâsa", *EP* (Ing.), III, 110-112; Hüseyn Elmali, "Ebû Temmâm", *DİA*, X, 241, 242.

HÜSEYİN ELMALI

el-HAMÂSE (الحماسة)

Buhtürî
(ö. 284/897)
tarafından derlenen
eski Arap şiiri antolojisi.

Buhtürî, yirmi yaşında iken gittiği Bağdat'ta tanışıp dostluk kurduğu Abbâsî devlet adamı ve şair Feth b. Hâkân'a (ö. 247/861) takdim ettiği, hocası Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sinden sonra türünün ikinci örneği olan bu eserini hocasından etkilenecek ve ona nazîre olmak üzere yazmıştır. Eserin râvisi Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed de bu hususa işaret eder (*el-Hamâse*, s. 436). Kitabında Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sinde olduğu gibi "hamâse" başlığını taşıyan bir bölüm bulunmamasına rağmen Buhtürî'nin eserine bu adı vermesinin sebebi hocasını örnek almış olmasıdır. Ancak böyle bir bab bulunmasa da ilk yirmi yedi babda genellikle hamâsî şiirlere yer verilmiştir. *el-Hamâse*'de çoğu Câhilî, muhadram ve İslâmî olmak üzere 600 civarında şairin şiirlerinden seçmeler yapılmıştır.